

Witold Jarno

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-5845-6057>

Dywizjony artylerii ciężkiej jako element wzmocnienia siły ogniowej polskiej dywizji piechoty w końcu lat trzydziestych XX wieku

Summary

Heavy Artillery Battalions as an Element of Strengthening the Firepower of the Polish Infantry Division at the End of the 1930s

The article discusses the process of developing heavy artillery in Polish infantry divisions at the end of the 1930s. At the time, the intention was to strengthen the firepower of infantry tactical units, whose combat capabilities began to decline compared to similar divisions in other European armies. As part of this process, the formation of heavy artillery battalions for infantry divisions began in 1937. However, due to financial and equipment difficulties, until 1939 such battalions were created for only seven out of thirty infantry divisions. In addition, these battalions had not three, but two batteries with three guns each. Thus, the heavy artillery battalion had only six guns in total, and not twelve, like the regular artillery battalions. In infantry divisions where heavy artillery divisions were formed, positions of Divisional Artillery Commanders were also created as the nucleus of artillery headquarters at the tactical level. However, the formation of the aforementioned squadrons was based on the existing heavy artillery regiments, which reduced their staffing status and mobilization possibilities. Thus, while the creation of heavy artillery battalions for infantry divisions did undoubtedly strengthen the combat capabilities of the divisions themselves, on the scale of the entire artillery it did not significantly strengthen the Polish army as a whole.

Keywords: heavy artillery, Polish Army during the Second Polish Republic, organization of artillery, heavy artillery battalions

Streszczenie

Artykuł omawia proces rozbudowy artylerii ciężkiej w polskich dywizjach piechoty pod koniec lat trzydziestych XX w. Zmierzał on do wzmocnienia siły ogniowej związków taktycznych piechoty, których możliwości bojowe zaczęły zmniejszać się w porównaniu do podobnych dywizji w innych armiach europejskich. W ramach tego procesu zaczęto od 1937 r. formować dywizjony artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty. Jednak, z uwagi na trudności finansowe i sprzętowe, do 1939 r. zdołano utworzyć takie dywizjony jedynie dla siedmiu spośród trzydziestu dywizji piechoty. Dodatkowo dywizjony te miały nie trzy, lecz dwie baterie mające po trzy działa. Tym samym, dywizjony artylerii ciężkiej posiadały łącznie jedynie po sześć dział, a nie dwanaście, jak etatowe dywizjony artylerii. W dywizjach piechoty, w których sformowano dywizjony artylerii ciężkiej, utworzono także stanowiska dowódców Artylerii Dywizyjnej, jako załączki sztabów artylerii na szczeblu taktycznym. Jednak formowanie wspomnianych dywizjonów oparto na bazie istniejących pułków artylerii ciężkiej, co zmniejszało ich stany kadrowe oraz możliwości mobilizacyjne. Tym samym, utworzenie dywizjonów artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty było niewątpliwie wzmocnieniem zdolności bojowych samych dywizji, lecz w skali całej artylerii nie skutkowało znaczącym wzmocnieniem polskiej armii.

Słowa kluczowe: artyleria ciężka, armia polska w okresie II Rzeczypospolitej, organizacja artylerii, dywizjony artylerii ciężkiej

Artyleria stanowi jeden z głównych rodzajów broni, którego zasadniczą cechą jest duża siła ognia, wykorzystywana w działaniach ofensywnych i obronnych¹. Już w latach I wojny światowej ten rodzaj broni szybko się rozwijał, zwiększając swe możliwości bojowe, jak np. szybkostrzelność, donośność, siłę ognia czy manewrowość². Postępowała także coraz większa specjalizacja artylerii, gdyż intensywnie rozwijała się zarówno artyleria lekka i ciężka, jak i nowe jej rodzaje (przeciwpancerna czy przeciwlotnicza). W okresie międzywojennym nastąpił dalszy rozwój artylerii, czego wyrazem było pojawienie się w latach trzydziestych w większości armii europejskich dążenia do zwiększenia siły ognia jednostek, m.in. poprzez rozbudowę artylerii w dywizjach piechoty, co miało zwiększyć ich zdolności bojowe. Na wyposażeniu artylerii ciężkiej znajdowały się zasadniczo dwa rodzaje dział: haubice do strzelania stromotorowego i dalekonośne armaty do

¹ W tekście użyto następujących skrótów: AD – Artyleria Dywizyjna, CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, dac – dywizjon artylerii ciężkiej, DP – Dywizja Piechoty, MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych, pac – pułk artylerii ciężkiej, SG – Sztab Generalny (od 1928 r. Sztab Główny), WP – Wojsko Polskie.

² *Encyklopedia techniki wojskowej*, red. J. Modrzewski, Warszawa 1987, s. 35.

strzelania płaskotorowego, o większej szybkostrzelności w porównaniu do haubic, które z kolei służyły do ostrzeliwania celów znajdujących się w ukryciu za przeszkodami oraz do niszczenia umocnionych punktów oporu wroga. Tematem niniejszego artykułu jest rozwój artylerii ciężkiej w polskiej armii w latach trzydziestych XX w. – w aspekcie zwiększania możliwości bojowych polskich dywizji piechoty poprzez włączenie do ich organicznego składu dywizjonów artylerii ciężkiej. W tekście omówiono proces ich formowania, w tym jego przyczyny, przebieg oraz rzeczywiste efekty podjętych działań mających wzmocnić siłę ogniową związków taktycznych piechoty³.

Początkowo artyleria ciężka była organiczną częścią polskich dywizji piechoty, które w latach 1919–1921 posiadały strukturę brygadową. Każda z nich miała w swym składzie po dwie dwupułkowe brygady piechoty oraz jedną brygadę artylerii, w skład której wchodził miał pułk artylerii polowej i pułk artylerii ciężkiej – jednak w praktyce w większości dywizji zdołano utworzyć tylko po jednym dywizjonie artylerii ciężkiej. Po zakończeniu wojny polsko-sowieckiej, armia polska przeszła w 1921 r. na organizację pokojową. W ramach tego procesu dywizje piechoty otrzymały tzw. strukturę trójkową i składały się odtąd z: dowództwa dywizji, trzech pułków piechoty i pułku artylerii polowej (od 1 stycznia 1932 r. pułk artylerii lekkiej)⁴. Natomiast interesującą nas artylerię ciężką wydzielono z organicznego składu dywizji i złączono w nowe pułki artylerii ciężkiej podległe bezpośrednio dowództwom nowo powstałych Okręgów Korpusów (nr I Warszawa, nr II Lublin, nr III Grodno, nr IV Łódź, nr V Kraków, nr VI Lwów, nr VII Poznań, nr VIII Toruń, nr IX Brześć i nr X Przemyśl). W każdym z nich powstał jeden pułk artylerii ciężkiej noszący numer okręgu, na obszarze którego stacjonował. Te tzw. pokojowe pułki artylerii ciężkiej miały stanowić artylerię ciężką w dyspozycji Naczelnego Dowództwa oraz zarazem bazę dla formowania dywizyjnej artylerii ciężkiej w razie ewentualnej mobilizacji⁵.

Artyleria polska w okresie międzywojennym przechodziła wiele zmian strukturalnych, które jednak w niewielkim zakresie wzmocniły siłę ognia związków taktycznych piechoty. Artylerię dywizyjną tworzył bowiem nadal w połowie lat trzydziestych tylko trójdywizjonowy pułk artylerii lekkiej – lecz liczba baterii

³ E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1964, s. 128–129.

⁴ M. Cieplewicz, P. Stawecki, *Wojskowość polska w latach 1921–1926*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 414–415; P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981, s. 68–70.

⁵ Szerzej *vide*: W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001, s. 110–113.

w tych pułkach często odbiegała od ogólnego założenia, przewidującego dziewięć baterii, a więc łącznie 36 dział w pułku (armaty 75 mm i haubice 105 mm)⁶.

Polskie władze wojskowe szybko zdały sobie sprawę, że ta liczba dział jest stosunkowo skromna jak na całą dywizję piechoty. Dlatego, dostrzegając konieczność wzmocnienia siły ognia pułków piechoty – pod koniec lat dwudziestych utworzono w każdym z nich pluton artylerii piechoty, posiadający po dwie armaty 75 mm wz. 02/26 – co łącznie dawało sześć kolejnych dział w dywizji⁷. Niestety, braki sprzętowo-kadrowe nie pozwoliły do wybuchu wojny rozwinąć tych plutonów w baterie artylerii pułkowej. Rozwój techniki wojskowej oraz postępujące zbrojenia w Niemczech i Związku Sowieckim skłoniły polskie władze wojskowe do podjęcia kolejnych działań mających na celu wzmocnienie siły polskiej armii. Polskie dywizje piechoty nie dysponowały w tym czasie własną artylerią ciężką, przeciwpancerną i przeciwlotniczą, a pozostająca w jej dyspozycji artyleria lekka, broń maszynowa, środki łączności i rozpoznania były niewystarczające w stosunku do realiów zmieniającego się pola walki⁸.

W połowie lat trzydziestych organizacja i wyposażenie polskich jednostek artylerii odbiegały coraz bardziej od artylerii niemieckiej, sowieckiej czy francuskiej. Do głównych problemów dotyczących artylerii zaliczano: brak wystarczającej liczby dział dla rozbudowy jednostek artylerii w trakcie mobilizacji, powolny proces formowania nowych jednostek (w tym dywizjonów artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty) w trakcie ewentualnej mobilizacji, zbyt małe kalibry dział artylerii najcięższej oraz zbyt małą liczbę jednostek artylerii tzw. odwodu Naczelnego Dowództwa, niedostatek artylerii dalekonośnej, słabość artylerii dywizyjnej, niemal

⁶ R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991, s. 194–196. Liczba baterii w poszczególnych dywizjonach ulegała częstym zmianom i dopiero w 1932 r. formalnie ujednotacono ich strukturę, która przewidywała docelowo, by każdy z pułków artylerii lekkiej miał po trzy dywizjony (dwa trójbateryjne dywizjony armat 75 mm oraz jeden trójbaterijny dywizjon haubic 105 mm) – w praktyce jednak nadal część z nich miała zróżnicowany skład organizacyjny, gdyż jeszcze w 1935 r. jedenaście pułków miało po sześć baterii (1., 4., 5., 8., 9., 10., 11., 13., 24., 25. i 26. pal), trzynaście pułków po siedem baterii (2., 3., 7., 12., 14., 15., 16., 18., 21., 28., 29., 30. i 31. pal), trzy pułki po osiem baterii (6., 9. i 20. pal) oraz cztery pułki po dziewięć baterii (17., 22., 23. i 27. pal).

⁷ Rozkaz o organizacji piechoty na stopie pokojowej z 10 X 1930 r., CAW WBH, Departament Kawalerii MSWojsk., sygn. I.300.30.8, karty bez paginacji; E. Kozłowski, *op. cit.*, s. 82; I. Błagowieszczanski, *Artyleria Wojska Polskiego w latach 1918–1939, cz. 1*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974, R. XIX, nr 1, s. 268.

⁸ Już w końcu lat dwudziestych w polskich dywizjach piechoty utworzono – wspomniane wcześniej – pułkowe plutony artylerii, w 1931 r. – stanowisko szefa łączności, zaś w kolejnych latach zaczęto formować w części dywizji kompanie telegraficzne oraz ośrodki saperko-pionierskie.

całkowity brak artylerii (zwłaszcza ciężkiej) na szczeblu związków operacyjnych, słabość oddziałów pomiarowych, skromne normy zużycia amunicji, niewystarczające wyposażenie w nowoczesne środki łączności (zarówno przewodowej, jak i radiowej) czy mały stopień zmotoryzowania jednostek artylerii (opierających się głównie na trakcji konnej). Niestety, tego zacofania organizacyjnego i technicznego polskiej artylerii – pomimo trwającej powolnej modernizacji – nie udało się władzom wojskowym znacząco poprawić w kolejnych latach⁹.

Doniesienia polskiego wywiadu informowały o prowadzonej w tym czasie intensywnej rozbudowie sił zbrojnych zachodniego i wschodniego sąsiada Polski, w tym także o zwiększaniu zdolności bojowych ich związków taktycznych piechoty. Dlatego też polskie dowództwo miało świadomość konieczności jak najszybszego zwiększenia siły ognia własnych dywizji piechoty. Jednak na przeszkodzie realizacji tych zamierzeń stanęły ograniczenia finansowe polskiej armii, które nie pozwalały m.in. na znaczącą rozbudowę (zarówno pod względem organizacyjnym, jak i sprzętowym) kosztowego rodzaju broni, jakim była artyleria. Prace nad jej modernizacją w drugiej połowie lat trzydziestych przyniosły w ciągu kilku lat pierwsze widoczne zmiany, zarówno w ujęciu ilościowym, jak i jakościowym – lecz zdecydowanie za mało w stosunku do szybko zmieniających się potrzeb pola walki. Prace w tym zakresie ograniczone zostały do współdziałania artylerii z piechotą i kawalerią – zaniedbano zaś niemal całkowicie kwestię kierowania i dowodzenia większymi zgrupowaniami artylerii. W konsekwencji podstawową jednostką artylerii w walce miały być nadal baterie i dywizjony – pod takim też kątem szkolono ich dowódców i żołnierzy tych oddziałów.

Dostrzegając powyższe problemy, polskie dowództwo opracowało w połowie lat trzydziestych wstępne koncepcje rozbudowy artylerii, w tym także ciężkiej. Na początku 1937 r. Departament Artylerii MSWojsk. przygotował *Studium taktyki i organizacji artylerii polskiej i obcej* – mające stanowić punkt wyjścia do dalszych prac modernizacyjnych, zarówno w odniesieniu do struktur jednostek artylerii, ich wyposażenia, jak i taktyki działania. Do najważniejszych kwestii zaliczono niekorzystny stosunek między artylerią lekką a ciężką, który wynosił 1 do 4 – podczas gdy w Armii Czerwonej 1 do 3, a w armii niemieckiej niemal 1 do 1. Nic dziwnego, że Departament Artylerii MSWojsk. skoncentrował swe wysiłki na trzech zasadniczych kwestiach: haubizacji artylerii dywizyjnej, rozbudowie jednostek artylerii oraz pozyskaniu odpowiednich środków finansowych na program modernizacji tego rodzaju broni. Zajęto się także działaniami ukierunkowanymi na modernizację systemu dowodzenia artylerią na wyższych szczeblach, gdyż – poza artylerią organiczną wchodzącą w skład dywizji piechoty – istniały jako tzw. jednostki

⁹ E. Kozłowski, *op. cit.*, s. 131–134.

pozadywizyjne pułki artylerii ciężkiej, najcięższej, manewrowej oraz pomiarów artylerii¹⁰. W ówczesnej strukturze organizacyjnej rola artylerii ciężkiej (niewchodzącej do organicznego składu związków taktycznych piechoty) sprowadzała się w istocie jedynie do roli artylerii dyspozycyjnej Naczelnego Wodza, zaś kompetencje istniejących od 1929 r. Grup Artylerii były bardzo ograniczone pod względem wyższych dowództw artylerii na czas wojny¹¹. Istniał co prawda – opracowany w 1935 r. – plan utworzenia dziesięciu stanowisk inspektorów artylerii, pięciu dowództw brygad artylerii ciężkiej, dowództwa brygady artylerii przeciwlotniczej i dowództwa brygady artylerii motorowej, mający lepiej przygotować dowódców Grup Artylerii do roli dowódców artylerii związków taktycznych i operacyjnych, lecz ostatecznie pozostał on tylko w sferze projektu¹².

Modernizacja artylerii polskiej w drugiej połowie lat trzydziestych była konsekwencją dwóch uchwał podjętych przez Komitet do Spraw Uzbrojenia i Sprzętu z 9 sierpnia 1936 r. i 9 stycznia 1937 r. Przyjęty wówczas plan modernizacji artylerii dywizyjnej przewidywał jej rozbudowę do 60 dział. W tym celu miano ujednoczyć organizację pułków artylerii lekkiej do trzech trójbateryjnych dywizjonów mających posiadać po dwa dywizjony armat 75 mm (24 działa) oraz jeden dywizjon haubic 100 mm (12 dział). Ponadto, planowano rozbudować dotychczasowe plutony artylerii w pułkach piechoty do sześciu baterii, dzięki czemu każdy z trzech pułków miał posiadać po cztery armaty 75 mm wz. 02/26. Trzecim elementem planowanej rozbudowy artylerii dywizyjnej było sformowanie w czasie pokoju dywizjonu artylerii ciężkiej liczącego trzy baterie (jedna wyposażona w armaty 105 mm oraz dwie w haubice 155 mm, mające łącznie posiadać 12 dział). Realizacja tych zamierzeń niewątpliwie znacząco wzmocniłaby siłę ognia polskiej dywizji, lecz w praktyce do wybuchu II wojny światowej zdołano wykonać jedynie część z tych planów – nie rozbudowano pułkowych plutonów artylerii do sześciu baterijnych, a w odniesieniu do artylerii ciężkiej zdołano sformować dla dywizji piechoty jedynie część dywizjonów artylerii ciężkiej. Zaczęto także stopniowo wprowadzać na uzbrojenie polskich dywizji piechoty armaty przeciwpancerne kalibru 37 mm

¹⁰ Dowodzili nimi dowódcy Grup Artylerii oraz komendant Centrum Wyszkożenia Artylerii – podlegali oni z kolei szefowi Departamentu Artylerii MSWojsk., który odpowiadał za proces wyszkolenia artylerii jako całości.

¹¹ P. Ochociński, *Departament Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych 1927–1939*, Toruń 2017, s. 211–215.

¹² *Ibidem*, s. 139–140; Referat o reorganizacji wyższych dowództw artylerii z 15 IV 1935 r., CAW WBH, Departament Artylerii MSWojsk., sygn. I.300.34.37, karty bez paginacji; A. Kuprianis, *Łódzka 4 Grupa Artylerii w latach 1929–1939*, Łódź 2010, s. 71–73; M. Giętkowski, *Taktyczno-techniczne zasady działania artylerii Wojska Polskiego 1918–1939*, Bydgoszcz 2017, s. 317–318.

(po dziewięć w każdym pułku piechoty), co istotnie wzmocniło ich zdolność do walki z bronią pancerną przeciwnika. W dalszej kolejności zaczęto przydzielać dywizjom po jednej baterii przeciwlotniczej 40 mm (cztery działa przeciwlotnicze 40 mm), lecz i w tym wypadku na stopie pokojowej otrzymały je nieliczne dywizje¹³.

Jeszcze we wstępnej fazie prac organizacyjnych związanych z planem utworzenia pierwszych dywizjonów artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty, rozważano różne koncepcje organizacyjne – wypracowując jednocześnie wnioski, co do ostatecznego kształtu artylerii dywizyjnej. Dla przykładu, dowódca 5. Grupy Artylerii zawarł w piśmie z 2 lipca 1937 r. swe uwagi do planowanych zmian w pokojowej organizacji artylerii. W odniesieniu do artylerii ciężkiej i planowanego sformowania dywizjonów artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty postulował m.in. konieczność utworzenia w takiej sytuacji stanowiska dowódcy AD w każdej dywizji, który podlegałby pod każdym względem dowódcy dywizji jako jego fachowy doradca do spraw ściśle artyleryjskich. Do zakresu zadań dowódcy AD miały należeć: dowodzenie całą artylerią dywizyjną oraz fachowe kierownictwo i kontrola wyszkolenia podległego mu pułku artylerii lekkiej oraz artylerii pułków piechoty. Za jak najszybszym utworzeniem stanowisk dowódców AD w dywizjach piechoty w czasie pokoju przemawiało wzajemne poznanie oraz zgranie dowódcy AD i jego sztabu ze sztabem dowódcy dywizji (powołanie tych stanowisk dopiero w czasie wojny mogłoby przynieść w jej początkach więcej szkód, w porównaniu do kosztu istnienia dowództw AD w czasie pokoju)¹⁴.

Jednak z uwagi na trudności sprzętowe zdecydowano ostatecznie, że formowane dywizjony artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty miały posiadać w swoim składzie nie po trzy, lecz jedynie po dwie baterie – jedną wyposażoną w armaty 105 mm, a drugą w haubice 155 mm. Dodatkowo, każda z nich miała mieć na wyposażeniu nie po cztery działa, jak w pełnoetatowej baterii, a tylko po trzy. Tym samym, powstające dywizyjne dywizjony artylerii ciężkiej miały dysponować zaledwie sześcioma działami, zamiast dwunastoma – jak w pełnoetatowym dywizjonie. Działania te

¹³ Rozkaz Szefostwa Łączności z 7 X 1932 r., CAW WBH, Oddział IV SG, sygn. I.303.7.75, karty bez paginacji; L. Wyszczelski, *W obliczu wojny. Wojsko Polskie 1935–1939*, Warszawa 2008, s. 254–263; E. Kozłowski, *op. cit.*, s. 83 i 192–194; A. Rzepniewski, *Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego 1935–1939*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości...*, s. 664; I. Błagowieszczański, *op. cit.*, s. 266; P. Stawecki, *Wojskowość polska w latach 1926–1935*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości...*, s. 551; D. Koreś, *Komitet do Spraw Uzbrojenia i Sprzętu a przygotowania Wojska Polskiego do wojny, 1935–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, t. XII(LXIII), nr 2(235), s. 109–120.

¹⁴ Uwagi dowódcy 5 Grupy Artylerii do zmian w pokojowej organizacji artylerii z 2 VII 1937 r., CAW WBH, Departament Artylerii MSWojsk., sygn. I.300.34.41, karty bez paginacji.

(pomimo trudności kadrowo-sprzętowych) niewątpliwie wzmacniały siłę ognia dywizji piechoty, choć niestety jedynie w niewielkim zakresie. Dywizjon artylerii ciężkiej w dywizji piechoty składał się z: dowództwa dywizjonu, plutonu łączności oraz dwóch trzydziałowych baterii. Każda z baterii (zarówno armat 105 mm, jak i haubic 155 mm) miała w swym składzie: poczet dowódcy, sekcję zwiadowczą, tzw. rzut ogniowy, drużynę karabinów maszynowych oraz drużynę gospodarczą. Już 26 lutego 1937 r. powstał projekt obsady etatowej tych dywizjonów, w myśl którego każdy z nich miał liczyć po 253 żołnierzy, w tym 13 oficerów, 32 podoficerów i 208 szeregowych. Jednak w listopadzie tego roku został on zmniejszony do 243 żołnierzy, w tym 11 oficerów, 31 podoficerów i 201 szeregowych. Minimalnej redukcji uległ także etat koni – ze 128 do 127. Bez zmian pozostała za to struktura organizacyjna dywizjonu, jak również jego zasadnicze uzbrojenie i wyposażenie. Opracowany pod koniec 1937 r. pokojowy etat dywizjonu artylerii ciężkiej przetrwał bez większych zmian do czasu mobilizacji w marcu 1939 r.¹⁵

Tabela 1

**Etat pokojowy dywizyjnego dywizjonu artylerii ciężkiej dwubaterijnego
z lat 1937–1938**

Wyszczególnienie	Oficerowie	Podoficerowie	Szeregowi	Razem	Konie
Planowana obsada etatowa z 26 lutego 1937 r.					
Dowództwo dywizjonu	6	13	23	42	13
Pluton łączności	1	5	65	71	29
Bateria armat 105 mm	3	7	60	70	43
Bateria haubic 155 mm	3	7	60	70	43
Ogółem	13	32	208	253	128
Obsada etatowa z listopada 1937 r. – obowiązująca do mobilizacji w marcu 1939 r.					
Dowództwo dywizjonu	4	12	13	29	13
Pluton łączności	1	5	52	58	26

¹⁵ Projekt obsady etatowej dywizjonu artylerii ciężkiej z 26 II 1937 r., CAW WBH, Departament Artylerii MSWojsk., sygn. I.300.34.12, karty bez paginacji; Etat dywizjonu artylerii ciężkiej z 1938 r., *ibidem*, sygn. I.300.34.13, karty bez paginacji.

Bateria armat 105 mm	3	7	68	70	43
Bateria haubic 155 mm	3	7	68	70	43
Ogółem	11	31	201	243	127

Źródło: Projekt obsady etatowej dywizjonu artylerii ciężkiej z 26 II 1937 r., Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, Departament Artylerii MSWojsk., sygn. I.300.34.12, karty bez paginacji; oraz Etat pokojowy dywizjonu artylerii ciężkiej dwubaterijnego z 1938 r., *ibidem*, sygn. I.300.34.13, karty bez paginacji.

Rozkaz o sformowaniu pierwszych dywizjonów artylerii ciężkiej MSWojsk. wydało 29 lipca i 21 sierpnia 1937 r. Jednak był to proces rozłożony w czasie. Najpierw utworzono, pod koniec tego roku, trzy pierwsze dywizjony dla 18., 26. i 28. DP (były to – 18., 26. i 28. dac), a pod koniec następnego roku sformowano kolejne cztery dywizjony dla 16., 17., 20. i 30. DP (16., 17., 20. i 30. dac). Tym samym, do czasu mobilizacji w 1939 r. powstały one jedynie w siedmiu dywizjach piechoty, a w pozostałych dopiero w trakcie prac mobilizacyjnych¹⁶.

Tabela 2

**Obsada ważniejszych stanowisk w dywizjonach artylerii ciężkiej
na dzień 23 marca 1939 r.**

Stanowisko	Obsada
16. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu	ppłk Stanisław Ostapowicz
Oficer zwiadowczy	mjr Kazimierz Klimko
Dowódca plutonu łączności	kpt. Wiktor Kołowrocki
Dowódca 1. baterii	por. Teodor Opolski
Dowódca 2. baterii	por. Wacław Wierchowski

¹⁶ Organizacja dac dla dywizji piechoty. Zarządzenia materiałowe i wnioski z 28 VIII 1937 r., CAW WBH, Departament Artylerii MSWojsk., sygn. I.300.34.41, karty bez paginacji; R. Łoś, *op. cit.*, s. 267. Szerzej o dziejach 26. DP w latach 1937–1939 *vide*: W. Jarno, *Skierniewicka 26 Dywizja Piechoty w latach 1921–1939. Organizacja, wyszkolenie i życie codzienne*, „Mars” 2001, t. X, s. 93–123; K. Galster, *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, Londyn 1975, s. 387.

Tabela 2 (cd.)

Stanowisko	Obsada
17. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu Oficer zwiadowczy Dowódca plutonu łączności Dowódca 1. baterii Dowódca 2. baterii	ppłk Wacław Albrecht kpt. Stanisław Piaszczyński por. Mikołaj Olszewski kpt. Mieczysław Brochocki kpt. Stanisław Alwin
18. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu Oficer zwiadowczy Dowódca plutonu łączności Dowódca 1. baterii Dowódca 2. baterii	ppłk Władysław Brzozowski kpt. Szczepan Malinowski kpt. Tadeusz Maziarz kpt. Mieczysław Wilczewski kpt. Mikołaj Linsenbarth
20. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu Oficer zwiadowczy Dowódca plutonu łączności Dowódca 1. baterii Dowódca 2. baterii	ppłk dypl. Stanisław Królikiewicz kpt. Edward Chmelik por. Konstanty Grzywna kpt. Tadeusz Dąbrowski kpt. Edward Niemesz
26. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu Oficer zwiadowczy Dowódca plutonu łączności Dowódca 1. baterii Dowódca 2. baterii	ppłk Kazimierz Kozicz kpt. Franciszek Szmigiel por. Marian Nowakowski kpt. Władysław Tymiński kpt. Wincenty Śliwiński
28. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu Oficer zwiadowczy Dowódca plutonu łączności Dowódca 1. baterii Dowódca 2. baterii	ppłk dypl. Wacław Grudniewicz por. Stanisław Sobecki kpt. Franciszek Kucharski kpt. Antoni Szarejko kpt. Jerzy Wróblewski

Stanowisko	Obsada
30. Dywizjon Artylerii Ciężkiej	
Dowódca dywizjonu	ppłk Józef Lankau
Oficer zwiadowczy	por. Stanisław Nawrocik
Dowódca plutonu łączności	por. Ryszard Nowicki
Dowódca 1. baterii	kpt. January Pastuszewski
Dowódca 2. baterii	kpt. Stefan Grzybowski
Dowódca 3. baterii	kpt. Mikołaj Kunachowicz

Źródło: R. Rybka, K. Stepan, *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006, s. 756–758.

W dywizjach piechoty, w których sformowano dywizjony artylerii ciężkiej, utworzono stanowiska dowódców AD. Wstępny projekt w tej sprawie został przygotowany przez Departament Artylerii MSWojsk. już 14 grudnia 1937 r. Czytamy w nim m.in.:

1. Na wypadek wojny dowódca pułku a.l. [artylerii lekkiej – W.J.] zostaje automatycznie dowódcą a.d. [artylerii dywizyjnej – W.J.], a zastępca dowódcy p.a.l. – dowódcą pułku. Obecnie szeregiem p.a.l.-ów dowodzą oficerowie dyplomowani, którzy w wypadku wojny przejdą na stanowiska w sztabach. Dzięki powstałej luce zastępca dowódcy p.a.l. zostanie dowódcą a.d., a najstarszy z majorów dowódcą pułku. Oficerowie ci w większości wypadków nie będą należycie przygotowani do dowodzenia tymi jednostkami. Utworzenie stanowisk dców [dowódców – W.J.] a.d. pozwoli na wypełnienie luk, powstałych z chwilą odejścia z linii dców p.a.l. – oficerów dyplomowanych. 2. Dowodzenie artylerią dywizyjną w składzie pał i dac (18, 26 i 28 d.p.), względnie pałem o 4 dywizjonach (19, 20 i 23 d.p.) przerasta możliwości dowódcy pułku i zgodnie z opiniami Inspektorów Armii i zainteresowanych dowódców dywizji wymaga utworzenia stanowiska dowódcy a.d.¹⁷

Potrzebę utworzenia tych stanowisk w wybranych dywizjach uzasadniano także potrzebą lepszego przygotowania w czasie pokoju zawiązków sztabów artylerii w związkach taktycznych piechoty na wypadek wojny. Jak bowiem pokazały doświadczenia I wojny światowej, brak takich stanowisk w dywizjach piechoty

¹⁷ Pismo w sprawie projektu utworzenia etatowych stanowisk dowódców AD z 14 XII 1937 r., CAW WBH, Departament Artylerii MSWojsk., sygn. I.300.34.12, karty bez paginacji.

skutkował nieumiejętnością wykorzystania większych zgrupowań artylerii w czasie działań manewrowych i trudnościami z bieżącym ich zaopatrzeniem w amunicję. Jak wcześniej wspomniano, WP z powodu trudności kadrowo-organizacyjnych zaniedbało w okresie międzywojennym ten element systemu szkolenia artyleryjskiego, podczas gdy w armii niemieckiej i radzieckiej stanowiska dowódców AD utworzono już w połowie lat trzydziestych. Zgodnie z projektem z 14 grudnia 1937 r. – dowódca AD miał być dowódcą artylerii lekkiej i ciężkiej wchodzącej do organicznego składu danej dywizji piechoty. Do jego podstawowych zadań należeć miało: prowadzenie (na podstawie wytycznych dowódców dywizji i dowódcy Grupy Artylerii) szkolenia taktycznego oficerów sztabowych (zastępcy dowódcy pułku artylerii lekkiej, dowódców dywizjonów, kwatermistrza pułku, kandydatów na oficerów sztabowych oraz oficerów sztabu dowódcy AD), kierowanie procesem wyszkolenia podległych mu oddziałów artylerii oraz całego ich składu osobowego, jak również kierowanie fachowym wyszkoleniem artylerii w pułkach piechoty. Dowódca AD pod względem fachowym podlegał dowódcy właściwej Grupy Artylerii poprzez dowódcę dywizji, który miał w ten sposób uzyskać większy niż dotychczas wpływ na wyszkolenie całej artylerii dywizyjnej. Etatowo sztab dowódcy AD miał liczyć ośmiu ludzi, w tym dwóch oficerów, jednego podoficera zawodowego, czterech podoficerów i szeregowych służby czynnej oraz jednego urzędnika cywilnego¹⁸.

Ostatecznie w przypadku 18., 20., 26. i 28. DP stanowisko dowódcy AD utworzono na przełomie 1937 i 1938 r. (proces ten ukończyć miano do 1 lutego 1938 r.) – a w listopadzie 1938 r. także w 16., 17. i 30. DP. Dodatkowo, stanowiska te utworzono wówczas także w 19. i 23. DP, w których co prawda nie sformowano w czasie pokoju dywizjonów artylerii ciężkiej, lecz wchodzące w ich skład pułki artylerii lekkiej posiadały po cztery dywizjony¹⁹. Natomiast w pozostałych związkach taktycznych piechoty dywizjony artylerii ciężkiej oraz stanowiska dowódców AD utworzono dopiero w 1939 r. w trakcie marcowej i sierpniowej mobilizacji alarmowej oraz mobilizacji powszechnej.

¹⁸ Załącznik nr 2 do pisma w sprawie projektu utworzenia etatowych stanowisk dowódców AD z 14 XII 1937 r., *ibidem*.

¹⁹ Rozkaz o utworzeniu stanowisk dowódców AD w 18., 19., 20., 23., 26. i 28. DP z 1 II 1938 r., CAW WBH, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, sygn. I.302.4.238, karty bez paginacji; E. Kozłowski, *op. cit.*, s. 138; R. Łoś, *op. cit.*, s. 264.

Tabela 3

Dowódcy Artylerii Dywizyjnej w dywizjach piechoty na dzień 23 marca 1939 r.

Stanowisko	Obsada
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 16. DP	płk art. Witold Andruszkiewicz
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 17. DP	płk dypl. art. Czesław Szystowski
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 18. DP	płk dypl. art. Jan Bigo
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 19. DP	płk art. Edward Robakiewicz
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 20. DP	płk art. Leon Sulkiewicz-Hózman-Mirza
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 23. DP	płk art. Ludomir Kryński
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 26. DP	płk art. Waław Młodzianowski
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 28. DP	płk art. Włodzimierz Dembiński
Dowódca Artylerii Dywizyjnej 30. DP	płk art. Zygmunt Łakiński

Źródło: R. Rybka, K. Stepan, *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006, s. 535–540.

Trwający od 1937 r. proces formowania dywizjonów artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty z braku wystarczającej liczby dział był powolny i do wybuchu II wojny światowej został w zasadzie jedynie zainicjowany, bowiem wspomniane dywizjony utworzono – jak wcześniej podano – w zaledwie siedmiu z trzydziestu tzw. czynnych dywizji piechoty. Dodatkowo, wykorzystywano w tym celu sprzęt i kadry istniejących pułków artylerii ciężkiej, co zmniejszyło ich stany kadrowe oraz możliwości mobilizacyjne. Trafnie cały ten proces ujął Eligiusz Kozłowski:

Nie było to więc – jak mogłoby się wydawać – ilościowe i jakościowe zwiększenie artylerii, lecz tylko kolejny etap reorganizacji, który prowadził do rozproszenia i rozdrabniania małych jednostek na jeszcze mniejsze, co czyniło naszą artylerię słabą we wszystkich jej ogniach, a możliwość koncentracji wysiłku artyleryjskiego na wybranych kierunkach stawała się coraz bardziej problematyczna²⁰.

²⁰ E. Kozłowski, *op. cit.*, s. 142.

Formowanie dywizjonów artylerii ciężkiej dla dywizji piechoty w oparciu o istniejące pułki artylerii ciężkiej naruszyło ich jednolity dotąd skład organizacyjny. W rezultacie wiosną 1939 r. w dziesięciu istniejących pułkach artylerii ciężkiej występowały różne składy dywizjonów i baterii: 3., 7. i 8. pac posiadały po dwa dywizjony, a 1., 2., 4., 5., 6., 9. i 10. pac po trzy dywizjony (1. pac miał siedem baterii, 2., 4., 5., 6., 9. i 10. pac po sześć baterii, 7. pac pięć baterii, a 3. i 8. pac po cztery baterie). Trudno było w tej sytuacji uważać, iż trwający od 1937 r. proces reorganizacji tych pułków przyniósł spodziewany efekt, wręcz przeciwnie – zmniejszono ich możliwości mobilizacyjne. Konieczność sformowania w trakcie mobilizacji na ich bazie brakujących dywizyjnych dywizjonów artylerii ciężkiej poważnie zredukowała w praktyce artylerię ciężką w ramach tzw. odwołu Naczelnego Wodza. Pułki artylerii ciężkiej – po zmobilizowaniu wspomnianych dywizjonów – miały się odtwarzać w trakcie mobilizacji powszechnej, i to w niepełnym składzie. Istotny wpływ na rozwój artylerii w aspekcie ilościowym i jakościowym mogło mieć tylko większe nasycenie jednostek artylerii ciężkiej większą ilością nowego uzbrojenia i nowoczesnego sprzętu (łącznie, pomiarów artyleryjskich) oraz ich zmotoryzowanie²¹.

Prowadzoną w latach trzydziestych modernizację polskiej armii przerwał wybuch wojny, przez co możliwości bojowe polskiej dywizji piechoty pozostały ograniczone, zwłaszcza w porównaniu z dywizjami niemieckimi i sowieckimi. Co prawda organizacja i uzbrojenie na niższym szczeblu w dywizji polskiej, niemieckiej i sowieckiej było podobne, lecz na szczeblu dywizyjnym różnice były już wyraźne, zwłaszcza w zakresie artylerii (liczby dział i ich kalibru). Etatowo polska dywizja piechoty w 1939 r. miała liczyć 16 500 żołnierzy (w tym nieco ponad 500 oficerów), 6937 koni, 76 samochodów, 320 rkm, 6 lkm, 132 ckm, 81 granatników, 20 moździerzy, 27 armat przeciwpancernych 37 mm, 30 armat polowych 75 mm, 12 haubic 100 mm, 3 armaty 105 mm, 3 haubice 155 mm, 4 armaty przeciwlotnicze 40 mm i 92 karabiny przeciwpancerne. W przeciwieństwie do niej, niemiecka dywizja piechoty w 1939 r. etatowo miała 17 734 żołnierzy (w tym 534 oficerów), około 700 pistoletów maszynowych, 378 rkm, 138 ckm, 12 najcięższych km przeciwlotniczych, 93 granatniki, 75 armat przeciwpancernych, 26 armat polowych 75 mm i 150 mm, 48 haubic (w tym 36 kalibru 105 mm i 12 ciężkich kalibru 150 mm) oraz 3 samochody pancerne²². Oprócz przewagi ognio-

²¹ Szerzej *vide*: P. Ochociński, *Artyleria ciężka Wojska Polskiego w latach trzydziestych XX wieku*, [w:] *Militaria Pomorskie. Zbiór studiów*, t. XI, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2017, s. 127–150.

²² T. Jurga, *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990, s. 64–82 i 138–162; E. Kozłowski, *op. cit.*, s. 80 i nn.; Z. Jagiełło, *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2005, s. 266–287;

wej (zwłaszcza w zakresie artylerii haubicznej), niemiecka dywizja dysponowała lepszym wyposażeniem, szczególnie w zakresie łączności bezprzewodowej i stopnia zmotoryzowania, co dawało jej większą mobilność na polu walki i pozwalało na szybkie przegrupowania pododdziałów²³. Także sowieckie dywizje piechoty (zwane w radzieckiej terminologii dywizjami strzeleckimi) dysponowały znacznie większą siłą ognia niż dywizje polskie. Według etatu z końca 1938 r. dywizja sowiecka miała liczyć na stopie wojennej 16 797 żołnierzy (w tym 1245 oficerów), 4399 koni, 653 samochody, 266 traktorów, 413 rkm, 172 ckm, 27 ckm przeciwlotniczych, 55 czołgów (w tym 15 T-26, 18 T-27 i 22 T-38), 12 samochodów pancernych, 36 armat 45 mm, 38 armat 76 mm, 28 haubic 122 mm, 12 haubic 152 mm, 40 moździerzy i 3 samoloty rozpoznawcze. Jak widać, sowieckie dywizje strzeleckie dysponowały dużą ilością różnorodnej broni (w tym dział artyleryjskich) zapewniającej im dużą siłę ognia, a także wszechstronne możliwości wykonania różnorodnych zadań bojowych. Warto tu dodać, iż oprócz trzech pułków strzeleckich, w skład dywizji radzieckich wchodziły po dwa pułki artylerii: pierwszy posiadał trzy dywizjony liczące łącznie 36 dział (20 armat 76 mm i 16 haubic 122 mm) o trakcji konnej, a drugi – dwa dywizjony mające na wyposażeniu 24 działa (12 haubic 122 mm i 12 haubic 152 mm). Na tym tle polskie dywizje piechoty – pomimo prowadzonej modernizacji – wciąż prezentowały się znacznie gorzej²⁴.

Słabość polskich związków taktycznych piechoty ujawniła także w 1939 r. niemiecka koncepcja wojny błyskawicznej (blitzkrieg), oparta na zmasowanych uderzeniach głównych sił (pancernych przy wsparciu artylerii i lotnictwa) na wybranych odcinkach frontu. Doszedł do tego także szok spowodowany obrazem ówczesnego pola walki, w którym dominować zaczęła broń pancerna i lotnictwo, a w zakresie sztuki operacyjnej głębokie działania oskrzydłające. Z tymi wszystkimi nowinkami sztuki operacyjnej przyszło zmierzyć się także żołnierzom dywizjonów artylerii ciężkiej we wrześniu 1939 r., lecz nawet bohaterstwo i poświęcenie polskich artylerzystów nie mogło zmienić olbrzymiej dysproporcji sił państw-agresorów.

C. Grzelak, H. Stańczyk, *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*, Warszawa 2005, s. 32–62; T. Pawłowski, *Uwaga! Czołgi! Przygotowanie do obrony przeciwpancernej w Wojsku Polskim w latach trzydziestych XX wieku*, Toruń 2006, s. 118–123; S. Zaloga, *Polska 1939. Blitzkrieg*, Poznań 2009, s. 30–32; L. Wyszczelski, *op. cit.*, s. 262–263.

²³ S. Zaloga, *op. cit.*, s. 32.

²⁴ C. Grzelak, *Armia Stalina 1939–1941*, Warszawa 2010, s. 61–65.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego [CAW WBH]

Departament Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.300.34.12; I.300.34.13;
I.300.34.37; I.300.34.41

Departament Kawalerii Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.300.30.8

Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, sygn. I.302.4.238

Oddział IV Sztabu Generalnego, sygn. I.303.7.75

Źródła drukowane

Rybka R., Stepan K., *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006.

Opracowania

Błagowieszczański I., *Artyleria Wojska Polskiego w latach 1918–1939, cz. 1*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974, R. XIX, nr 1, s. 258–295.

Cieplewicz M., Stawecki P., *Wojskowość polska w latach 1921–1926*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 393–498.

Encyklopedia techniki wojskowej, red. J. Modrzewski, Warszawa 1987.

Galster K., *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, Londyn 1975.

Giętkowski M., *Taktyczno-techniczne zasady działania artylerii Wojska Polskiego 1918–1939*, Bydgoszcz 2017.

Grzelak C., *Armia Stalina 1939–1941*, Warszawa 2010.

Grzelak C., Stańczyk H., *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*, Warszawa 2005.

Jagiello Z., *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2005.

Jarno W., *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001.

Jarno W., *Skierniewicka 26 Dywizja Piechoty w latach 1921–1939. Organizacja, wyszkolenie i życie codzienne*, „Mars” 2001, t. X, s. 93–124.

Jurga T., *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990.

Koreś D., *Komitet do Spraw Uzbrojenia i Sprzętu a przygotowania Wojska Polskiego do wojny, 1935–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, t. XII(LXIII), nr 2(235), s. 97–126.

Kozłowski E., *Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1964.

Kuprianis A., *Łódzka 4 Grupa Artylerii w latach 1929–1939*, Łódź 2010.

Łoś R., *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991.

- Ochociński P., *Artyleria ciężka Wojska Polskiego w latach trzydziestych XX wieku*, [w:] *Militaria Pomorskie. Zbiór studiów*, t. XI, red. M. Giętowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2017, s. 127–150.
- Ochociński P., *Departament Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych 1927–1939*, Toruń 2017.
- Pawłowski T., *Uwaga! Czolgi! Przygotowanie do obrony przeciwpancernej w Wojsku Polskim w latach trzydziestych XX wieku*, Toruń 2006.
- Rzepniewski A., *Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego 1935–1939*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 592–762.
- Stawecki P., *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981.
- Stawecki P., *Wojskowość polska w latach 1926–1935*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 499–591.
- Wyszczelski L., *W obliczu wojny. Wojsko Polskie 1935–1939*, Warszawa 2008.
- Zaloga S., *Polska 1939. Blitzkrieg*, Poznań 2009.
-

Notka o autorze

Dr hab. Witold Jarno, prof. UŁ – zatrudniony w Katedrze Historii Polski i Świata po 1945 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Absolwent Wydziałów: Filozoficzno-Historycznego (1994) oraz Prawa i Administracji (1998) Uniwersytetu Łódzkiego. Jest autorem ponad stu artykułów naukowych i kilkunastu monografii.

Zainteresowania naukowe: historia wojskowości polskiej w XX w. oraz dzieje Polski i regionu łódzkiego w XX w.

witold.jarno@uni.lodz.pl